

BARTOSZ WARWARKO
warwarkobartosz@gmail.com
ORCID 0000-0002-3074-5308

Znaczenie Adwentu w liturgii Kościoła – analiza liturgiczno-duszpasterska

Meaning of Advent in the Liturgy of Church – Liturgical and Pastoral Analysis

Abstrakt

Adwent jako jeden z okresów roku liturgicznego posiada ogromne znaczenie teologiczne. Świadczy o tym bogactwo tekstów liturgicznych, które zawarte są w Mszałe rzymskim, a także szereg propozycji pastoralnych zawartych w *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*. Autor artykułu analizuje treści, które są związane z teologią Adwentu. Na podstawie tej analizy dokonuje krytycznego spojrzenia na praktykę duszpasterską, która często nie uwzględnia aktualnej myśli teologicznej i powiela zwyczaje, które są nie tylko obojętne wobec teologii, ale czasami sprzeczne z teologicznym rozumieniem czasu Adwentu.

Słowa kluczowe: liturgia, Adwent, rok liturgiczny, Mszał rzymski, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*.

Abstract

Advent, as one of the periods of the liturgical year, is of great theological importance. This is evidenced by the wealth of liturgical texts contained in *the Roman Missal*, as well as by the number of pastoral proposals contained in *the Directory on Popular Piety and the Liturgy*. The author of the article analyzes the above-mentioned contents that are related to Advent theology. On the basis of this analysis, he takes a critical look at pastoral practice,

which often does not take into account the current theological thought and repeats customs that are not only indifferent to theology, but sometimes contrary to the theological understanding of Advent

Keywords: liturgy, advent, liturgical year, *Roman Missal*, *Directory on popular piety and the liturgy*.

Ogólne normy roku liturgicznego wskazują, że okres Adwentu posiada podwójne znaczenie. Jest w nim zawarte oczekiwanie na powtórne przyjście Chrystusa, określane jako paruzja oraz na przeżywanie uroczystości Narodzenia Pańskiego¹. Podobne stwierdzenie można odnaleźć w *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, które uzupełnia powyższy fakt przez wskazanie, że Adwent jest czasem nie tylko oczekiwania, ale również czasem nadziei oraz nawrócenia². Już odniesienie do powyższych dokumentów wskazuje, że okres Adwentu jest czasem bogatym w treści teologiczne, które należy odnosić do codziennego życia chrześcijańskiego. Ten artykuł stanowi próbę odkrycia teologicznych aspektów Adwentu oraz analizy praktyki duszpasterskiej i liturgicznej w kontekście teologicznego znaczenia tego okresu. Próba ta jest uzasadniona, jak się wydaje, przez nadmierną spontaniczność w duszpasterskim kształtowaniu tego okresu liturgicznego.

1. Advent – teologia i znaczenie

Adwent w chronologicznym ujęciu roku liturgicznego stanowi pierwszy z okresów liturgicznych. Pomimo tego, że rozpoczyna on świętowanie misterium Chrystusa w czasie, jest jednak najmłodszym ze wszystkich okresów liturgicznych³. Pojęcie „Adwent” pochodzi od łac. *Adventus*, oznaczającego przyjście. Należy w tym miejscu podkreślić, że pojęcie to w Cesarstwie Rzymskim było używane w odniesieniu do przybycia urzędnika, który dopiero objął przeznaczone dla siebie stanowisko⁴.

¹ Por. *Ogólne normy roku liturgicznego i kalendarza*. 1986. W *Mszal rzymski dla diecezji polskich*. Poznań: Pallottinum, nr 39.

² Por. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*. Poznań: Pallottinum, nr 96.

³ Por. Dominik Jurczak, Dominik Jarczewski. 2021. *Nerw święty. Rozmowy o liturgii*. Kraków: W drodze, 190–191.

⁴ Por. Karol Litawa. 2021. „Tempus gaudii – tempus tristitiae. Historyczny rozwój dwóch wymiarów Adwentu”. *Liturgia Sacra* 27 (1): 75–88.

Dla chrześcijan pojęcie Adwentu zostało złączone z podwójnym przyjściem Chrystusa. Pierwsze miało miejsce wtedy, gdy Bóg objawił się w swoim Synu przez akt inkarnacji. Drugie przyjście jest stale wyczekiwane przez Kościół, ponieważ nastąpi na końcu czasów. Pojęcie to było pierwotnie używane w odniesieniu do świętowania okresu Narodzenia Pańskiego, którego naturalną konsekwencją jest przyjęcie Pana, przychodzącego jako nowo narodzony Syn Boży⁵.

Rozpoczynając refleksję nad historią i znaczeniem Adwentu należy zauważyć, że ten okres liturgiczny jest charakterystyczny dla Kościoła zachodniego, gdzie również zauważalne są różnice pomiędzy liturgią rzymską a innymi rytami, np. galijskim czy ambrojańskim. W obrządku bizantyjskim w niedzielę, która poprzedza Narodzenie Pańskiego, wspomina się postaci ze Starego Testament, których uwieńczeniem jest Maryja. W obrządku syryjskim spotykany jest Tydzień Zwiastowania, który stanowi pewnego rodzaju przygotowanie do Narodzenia Pańskiego⁶.

Początki okresu Adwentu w rozumieniu chrześcijańskim umiejscawiane są w Galii i Hiszpanii, a datowane na IV w. po Chrystusie⁷. Warto w tym miejscu zauważyć, że początkowo Adwent funkcjonował jako czas przed obchodami Narodzenia Pańskiego, ale nie stanowił on odrębnego okresu liturgicznego⁸. Posiadał on charakter pokutny, porównywany czasami z okresem Wielkiego Postu, a jego zakończeniem nie była uroczysta celebracja uroczystości Narodzenia Pańskiego, a świętowanie Epifanii, która jest obchodem starszym, niż wspomniany obchód Bożego Narodzenia. Charakter ascetyczny historycznego Adwentu jest prawdopodobnie powiązany z przypadającym na ten czas przygotowaniem katechumenów do przyjęcia chrztu świętego, którego celebracja miała się odbywać w święto Objawienia Pańskiego⁹. Podczas przepowiadania adwentowego, u początku jego funkcjonowania, akcentowano powtórne przyjście Chrystusa, a wraz z nim konieczność sądu Bożego, co bezpośrednio przełożyło się na praktykę pokuty i postu. Rozwój obchodów Narodzenia Pańskiego sprawił, że trwający przed Epifanią czterdziesto-

⁵ Por. Armin J. Znak, Grzegorz Bibik. 1991. Teologia czasu Adwentu, Narodzenia i Epifanii: Chrystus, który przyszedł, przychodzi i przyjdzie. W *Rok liturgiczny, Podręcznik do nauki w szkole animatorów liturgii*. Red. Armin J. Znak, 115–119. Wrocław: Zakład Poligraficzny w Oleśnicy.

⁶ Por. Augusto Bergamini. 2004. *Chrystus świętem Kościoła*. Kraków: Wydawnictwo Franciszkanów „Bratni Zew”, 129–130.

⁷ Por. Sinka Tarsycjusz. 1985. *Zarys liturgiki*, 103-104.

⁸ Por. Józef Sroka. 2013. Teologiczne treści Adwentu i Okresu Bożego Narodzenia. W *Misterium Christi*. T. 6. Red. Waław Świerzawski, 227–229. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

⁹ Por. Bergamini. 2004. *Chrystus świętem Kościoła*, 129–130. Augusto Bergamini powołuje się na tekst św. Hilarego, będącego przyczynkiem jednego z kanonów soboru w Saragossie.

dniowy post ulegał przerwaniu. Radość bożonarodzeniowa nie była do pogodzenia z koniecznością praktyk pokutnych, co sprawiło, że dotychczasowe praktyki uległy zmianie. Rzymskie przeżywanie Adwentu datowane jest dopiero na VI w. Obchody tego czasu były ściśle związane z liturgią i trwały przez cztery lub pięć kolejnych niedziel. Nie jest to czas postu, co w tych regionach odróżnia czas przed świętowanym Narodzeniem Pańskim od postu przed uroczystością Zmartwychwstania Pańskiego¹⁰. Niedziele Adwentu miały w liturgii rzymskiej tamtego czasu stanowić zakończenie roku liturgicznego, a w ten sposób przypominać o zbliżającym się powtórny przyjsciu Chrystusa¹¹. Zachowane homilie wawelskie są świadkiem tego, że w Polsce pięcioletni okres Adwentu zachował się aż do XIII w.¹²

Gdy we Francji przyjmowano liturgię rzymską, dokonano połączenia tych powyższych rodzajów przeżywania Adwentu i zaczęły być one obowiązujące dla całego zachodniego chrześcijaństwa. Wraz z rozwojem liturgii utrwaliło się, że do Adwentu przynależą cztery niedziele, choć w niektórych miejscach pozostawiono jeszcze jedną – piątą niedzielę Adwentu. Od około XI w. podczas liturgii w czasie Adwentu nie akłamuje się hymnu *Gloria*, a w liturgii brewiarzowej pomija się hymn *Te Deum*. Wraz z powstaniem kolorów liturgicznych, przypisano okresowi Adwentu kolor fioletowy. Pomimo tych podobieństw liturgia Adwentu nie była tożsama z czasem Wielkiego Postu. Adwent był bowiem czasem oczekiwania pełnego nadziei.

Sobór Watykański II dokonał odnowy Adwentu. Okres ten rozpoczyna się I nie-sporami niedzieli wypadającej w pobliżu 30 listopada, a trwa do 24 grudnia. Adwent w rozumieniu teologicznym, co zostało już wyżej zauważone, jest podzielony na dwie części. Pierwsza, która trwa od rozpoczęcia do 16 grudnia, jest czasem wyakcentowania prawdy, że Kościół oczekuje na powtórne przyjscie Chrystusa, które się dokona w czasach ostatecznych. Druga część, trwająca od 17 grudnia do zakończenia tego okresu, jest bezpośrednim przygotowaniem do obchodzenia uroczystości Narodzenia Pańskiego¹³. Ten podwójny charakter Adwentu czyni go, jak podaje *Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów*, okresem pobożnego i radosnego oczekiwania¹⁴. Warto w tym miejscu zauważyć, że w rycie ambrojańskim okres Adwentu trwa sześć tygodni¹⁵.

¹⁰ Por. Michael Kunzler. 1999. *Liturgia Kościoła*. Poznań: Pallottinum, 664–667.

¹¹ Por. Bergamini. 2004. *Chrystus świętem Kościoła*, 130–131.

¹² Por. Znak, Bibik. 1991. *Teologia czasu Adwentu, Narodzenia i Epifanii*, 115–119.

¹³ Por. Kunzler. 1999. *Liturgia Kościoła*, 664–667.

¹⁴ Por. *Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów*. 2013. Katowice: Księgarnia św. Jacka, nr 235.

¹⁵ Por. Jurczak, Jarczewski. 2021. *Nerw święty Rozmowy o liturgii*, 190–191.

Przeżywanie treści adwentowych, jak słusznie zauważył ks. Józef Sroka, może spowodować w uczestnikach liturgii pewne trudności w rozumieniu tego czasu. Jest on wielkim wołaniem Kościoła do Boga, aby ten posłał swojego Syna. Wiadome jest, że Objawienie Syna Bożego już się dokonało. Należy w tym miejscu zauważyć, że liturgia nie dokonuje wspomnień wydarzeń minionych, ale aktualizuje te wydarzenia poprzez moc Ducha Świętego. Ta aktualizacja ma za zadanie nie tylko uzmysłowić pewną prawdę z historii zbawienia, ale ma umożliwić uczestnikom liturgii przeżycie tego wydarzenia, uczestnictwo w tym fakcie, a poprzez to działanie ma za zadanie doprowadzić człowieka do kontaktu z Bogiem¹⁶. Kolejnym aspektem, który tłumaczy taką postawę modlącego się Kościoła, jest fakt, że Kościół ciągle oczekuje na przyjście Chrystusa na końcu czasów¹⁷. Adwentowe wołanie Kościoła o przyjście Chrystusa jest zarezerwowane nie tylko dla tego okresu, ale w swej istocie jest to stan ciągły w Kościele, ponieważ ten oczekuje przyjścia swojego Pana nie tylko w czasie poprzedzającym obchody Narodzenia Pańskiego.

2. Szczególne aspekty Adwentu w liturgii Kościoła po Soborze Watykańskim II

Analizując przepisy liturgiczne, a także *Mszal rzymski*, należy stwierdzić, że okres Adwentu posiada ogromne znaczenie w kontekście całego roku liturgicznego. Świadczy o tym fakt, że od tego okresu rozpoczyna się celebrowanie roku liturgicznego. Każdy z dni tego okresu posiada w *Mszale rzymskim* swój formularz mszalny. Należy podkreślić, że wszystkie kolekty adwentowe, które zawiera *Mszal Pawła VI*, posiadają starożytnie pochodzenie. Każda z tych kolekt została poddana zmianom, które uwzględniły aktualną świadomość teologiczną, uwarunkowania językowe czy łatwość w wypowiedaniu poszczególnych tekstów¹⁸. Cennym aspektem jest fakt, że te kolekty posiadają gruntowne odniesienie do treści biblijnych czy zagadnień, które są związane z patrystyką¹⁹. Modlitwy nad darami, które są zamieszczone w nim w części zawierającej formularze adwentowe, również posiadają historyczne pochodzenie. Zostały one zaczerpnięte m.in. z *Sakramentarza*

¹⁶ Por. Sroka. 2013. *Teologiczne treści Adwentu i Okresu Bożego Narodzenia*, 227–229.

¹⁷ Por. Diecezjalna Komisja Liturgiczna. 1987. *Nabożeństwa diecezji katowickiej. Agenda liturgiczna*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 59.

¹⁸ Por. Miazek Jan. 1989. *Kolekta. W Mszał księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski, 32-33. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

¹⁹ Por. Adam Źądło. 2002. *Eklezjologiczny wymiar kolekt Adwentu w Mszał Pawła VI*. Kraków: Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, 183–184.

weroneńskiego oraz *Sakramentarza gelazjańskiego*. Również treść modlitw *super oblata* została poddana koniecznym modyfikacjom²⁰. W omawianym w tym artykule *Mszale* formularze adwentowe posiadają modlitwy po komunii, które się powtarzają w pierwszej części Adwentu, trwającej do 16 grudnia. Wskazują one na znaczenie Eucharystii w codziennym życiu chrześcijańskim, które jest ukierunkowane na życie wieczne. Druga część Adwentu, będąca bezpośrednim przygotowaniem do obchodów Narodzenia Pańskiego, posiada inną orację po komunii dla każdego z formularzy mszalnych. Treści tych modlitw ukazują potrzebę bycia przygotowanym na zbliżające się święta²¹.

Mszał rzymski posiada w swojej treści dwie prefacje, które są przeznaczone na okres Adwentu. Pierwsza z tych prefacji posiada tytuł *Dwa przyjścia Chrystusa*, a druga jest opatrzona tytułem *Dwa oczekiwania na przyjście Chrystusa*. Pierwsza z nich jest stosowana w początkowej części Adwentu (do 16 grudnia włącznie), a druga w kolejnej części tego okresu, który trwa aż do uroczystości Narodzenia Pańskiego. Każda z tych prefacji wyraża oczekiwanie Kościoła. Na ich podstawie można dokonać syntezy, że Adwent zawiera w sobie wszystko, co jest właściwe dla czasu Kościoła, czyli poprzez anamnezę wspomina pierwsze przyjście Chrystusa oraz z prawdziwie paschalną nadzieją wyczekuje kolejnego Jego przyjścia²².

Mszał rzymski dla diecezji polskich posiada także tekst błogosławieństwa uroczystego, które może być stosowane w okresie Adwentu. W księdze tej zawarta jest w zasadzie tylko jedna propozycja takiego błogosławieństwa. Treść tej części Mszy św. zawiera wyznanie, że wspomnianie przyjścia Chrystusa i oczekiwanie na Jego powtórne przyjście dokonuje się dzięki łasce Boga, której On udziela człowiekowi. Wraz z prośbą o udzielenie błogosławieństwa zawarta jest prośba o to, by Bóg oświecił zgromadzony lud światłem przychodzącego Zbawiciela, stałością w wierze, radością w nadziei, a także gorliwością w pełnieniu uczynków miłosierdzia. Ostatnia fraza błogosławieństwa jest wskazaniem, że zgromadzenie liturgiczne raduje się z powodu przyjścia Odkupiciela jako człowieka. W tej ostatniej części jest wyrażone życzenie, aby Odkupiciel obdarzył radością z udziału w życiu wiecznym, gdy powtórnie przyjdzie. To powtórne przyjście ma się dokonać w chwale.

²⁰ Por. Józef Janicki. 1989. Modlitwy nad darami. W *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski, 54–58. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

²¹ Por. Helmut Sobeczko. 1989. Teologiczna treść modlitw pokomunijnych. W *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Nadolski, 124–125.

²² Por. Stanisław Czerwik. 1989. Prefacje okresowe. W *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Nadolski, 78–79.

W *Mszale rzymskim dla diecezji polskich* zawarty jest formularz zatytułowany *Msza o Najświętszej Maryi Pannie w Adwencie*. Formularz ten posiada jeden kompletny zestaw modlitw prezydencjalnych oraz odsyła do czwartej prefacji o Najświętszej Maryi Pannie lub do drugiej prefacji adwentowej. Treść modlitw, które zawarte są w tym formularzu, dotyczy prawdy o Zwiastowaniu Pańskim, będącym, jak wynika z treści modlitwy nad darami, działaniem Ducha Świętego²³.

Zgodnie z *Ogólnym wprowadzeniem do Mszału rzymskiego* w niedziele Adwentu pomija się uroczysty śpiew lub recytację hymnu *Chwała na wysokości Bogu*²⁴. Stanowi to pewnego rodzaju upodobnienie tego okresu do czasu Wielkiego Postu, podczas którego Kościół również powstrzymuje się od wykonywania tego uroczystego hymnu. Śpiew ten wykonuje się jednak podczas uroczystości, które występują w tych okresach np. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, która jest w Kościele obchodzona 8 grudnia. Powstrzymywanie się od uroczystej akklamacji tego hymnu nie posiada jednak charakteru pokutnego, jak w Wielkim Poście, ale jest czynione jako znak oczekiwania na nowe wyśpiewanie tej radości w noc Narodzenia Pańskiego²⁵.

Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii przewiduje w czasie Adwentu różne praktyki pobożnościowe. Tekst tego dokumentu zauważa, że pobożność ludowa tego czasu jest zachwycona faktem Wcielenia, a zwłaszcza tym, że nieogarniony Bóg przyszedł na świat w pokornej postaci małego człowieka. *Dyrektorium* wskazuje, że pobożność ludowa w tym czasie zna rozmaite praktyki, które umacniały wiarę chrześcijan i były przekazywane z pokolenia na pokolenie²⁶.

Jako pierwszy przykład pobożności ludowej w czasie Adwentu *Dyrektorium* wymienia wieniec adwentowy. Składa się on zawsze z czterech świec i zielonych gałązek. Wieniec ten stał się symbolem czasu Adwentu nie tylko w kościołach, ale również w chrześcijańskich domach²⁷. Zapalenie poszczególnych świec ukazuje kolejne etapy historii zbawienia przed przyjściem Chrystusa²⁸. Zwyczaj wieszania

²³ Por. *Mszał rzymski dla diecezji polskich*. 2013. Poznań: Pallottinum, 9”;

²⁴ Por. Nadolski Bogusław. 2006. *Leksykon liturgii*. Poznań: Pallottinum, 1315-1316.

²⁴ Por. *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego*. 2006. Poznań: Pallottinum, nr 53; Kunzler. 1999. *Liturgia Kościoła*, 664–667.

²⁵ Por. Romuald Niparko. 1985. Adwent. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 1. Red. Feliks Gryglewicz, Romuald Łukaszyk, Zygmunt Sułowski, 113–114. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

²⁶ Por. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, nr 96–97.

²⁷ Por. Uściągł Jan, Sieradzki Andrzej. 1998. *Rok liturgiczny w rodzinie*, 11-12.

²⁸ Por. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, nr 98.

wieńca adwentowego jest stosunkowo młody, ponieważ sięga XIX w. Jego początków upatruje się w Hamburgu. Wieniec adwentowy posiada wieloraką symbolikę. Ks. Bogusław Nadolski podaje, że wieniec adwentowy odczytywany jest nawet jako symbol Boga, który trwa wiecznie. Ma do tego nawiązywać okrągły kształt wieńca, niemający początku ani końca²⁹. Wieniec wraz ze świecami ma symbolizować zbliżanie się świata do prawdziwej światłości, jaką jest Chrystus. W wieńcu adwentowym zauważalny jest również znak przypominania o nadziei zbawienia oraz tęsknoty za mającym przyjść Panem³⁰. Obrzędu błogosławieństwa wieńca adwentowego można dokonać w czasie Mszy św. lub w czasie specjalnie przygotowanego nabożeństwa³¹.

Kolejną wymienioną przez *Dyrektorium* adwentową formą pobożności są procesje adwentowe. Odbywają się one w przestrzeni publicznej i mają za zadanie ogłaszanie zbliżającego się przyjścia Chrystusa³². Mają one nawiązywać do wędrówki Maryi i Józefa, którą odbyli do Betlejem, aby wziąć udział w ogłoszonym spisie ludności³³. Maryja i Józef wyruszyli ze swojego domu, aby wziąć udział w zaplanowanym przez Boga wydarzeniu, którym było narodzenie Syna Bożego. Tak samo uczestnicy procesji wychodzą ze swojego domu, aby wziąć udział w wydarzeniu przypominającym o pierwszym przyjściu Chrystusa.

Omawiany dokument dużą wagę przywiązuje do czasu zimowego, który w wielu krajach jest stosowany poprzez zmianę czasu. Pobożność ludowa zauważa, że w tym czasie zasiane ziarno spoczywa w ziemi, aura staje się coraz bardziej pozbawiona światła. *Dyrektorium* wskazuje, że w miejscach, gdzie szczególnie celebruje się zmiany pory roku, należy te formy pobożności zachować³⁴.

Pobożność ludowa Adwentu dużo miejsca poświęca Maryi. Oczekiwanie Kościoła na przyjście Chrystusa w sposób naturalny nawiązuje do Maryi, oczekującej na narodziny Pana Jezusa. Pobożność maryjna w tym czasie akcentowana jest m.in. przez nowennę przed uroczystością Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, która w Polsce rzadko występuje. W Polsce

²⁹ Por. Bogusław Nadolski. 2012. *Leksykon symboli liturgicznych*. Kraków: Wydawnictwo Salwator, 364–366.

³⁰ Por. Diecezjalna Komisja Liturgiczna. 1981. *Agenda liturgiczna diecezji opolskiej*. Opole: Wydawnictwo św. Krzyża, 52–54.

³¹ Por. *Obrzędy błogosławieństw*. T. 2. 2010. Katowice: Księgarnia św. Jacka, nr 1273.

³² Por. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, nr 99.

³³ Por. Zbigniew Wit. 2003. Rok liturgiczny w pobożności ludowej. W *Liturgia i pobożność ludowa*. Red. Władysław Nowak, 64. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

³⁴ Por. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, nr 100.

spotyka się jednak celebrowanie Mszy wotywnych o Najświętszej Maryi Pannie, które nazywane są mszami roratnimi³⁵. Te specyficzne dla tego okresu celebracje są w Polsce znane już od XI w.³⁶ *Dyrektorium* wskazuje, że pomimo dużej uwagi poświęconej w tym czasie Maryi, nie można czasu Adwentu określać w sensie ścisłym jako okres maryjny. Jest to aspekt, który odróżnia Kościół łaciński od Kościołów wschodnich, gdzie Adwent jest rozumiany jako tzw. czas maryjny³⁷.

Kolejną formą pobożności, którą podaje *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, jest nowenna przed uroczystością Narodzenia Pańskiego. Jak zauważa analizowany dokument, została ona utworzona, aby wiernym przybliżyć treść przeżywanego czasu, ponieważ istniały powszechne trudności w zdobyciu tej wiedzy. Nowenna ta była odprawiana od 17 do 24 grudnia. *Dyrektorium* wskazuje, że ta nowenna dobrze spełniała swoje zadanie i warto jest praktykować ją także w czasie obecnym. Znajduje się jednak w tym dokumencie wskazanie, że współcześnie, gdy dostęp do wiedzy jest większy, wypadałoby w czasie bezpośredniego przygotowania do obchodów uroczystości Narodzenia Pańskiego celebrować w sposób uroczysty nieszpory, które zawierają w sobie tzw. antyfony wielkie tego okresu³⁸.

Innym zwyczajem, który jest powszechnie znany od starożytności chrześcijańskiej aż do dzisiaj, jest budowanie żłobków bożonarodzeniowych³⁹. Można je odnaleźć, podobnie jak wieńce adwentowe, nie tylko w kościołach, ale także w chrześcijańskich domach⁴⁰. Początki budowania żłobków bożonarodzeniowych w kościołach sięgają XIII w. i są przypisywane św. Franciszkowi, który miał zbudować taką konstrukcję nieopodal kościoła w Greccio w 1223 r. Zwyczaj ten utrwalił się u franciszkanów, a następnie został przejęty także przez inne zakony. Początkowo w tzw. szopkach bożonarodzeniowych znajdowała się Święta Rodzina. Z czasem dołączono do nich pasterzy czy przedstawicieli różnych narodów, a także zwierzęta. Omawiany

³⁵ Por. Konrad Bartoszewski. 1985. Adwent. W *Encyklopedia katolicka*. T. 1. Red. Feliks Gryglewicz, Romuald Łukaszyk, Zygmunt Sułowski, 114.

³⁶ Por. Mariusz Konieczny. 2012. Roraty. W *Encyklopedia katolicka*. T. 17. Red. Edward Gigilewicz, 292–293. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

³⁷ Por. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, nr 101–102.

³⁸ Por. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, nr 103.

³⁹ Por. Rouillard Philippe. 2003. *Leksykon święt chrześcijańskich na zachodzie*, 23–24.

⁴⁰ Por. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, nr 104.

zwyczaj został przyjęty w Polsce za przyczyną franciszkanów. Przyjmuje się, że nastąpiło to w XVII w.⁴¹

Pobożność ludowa tego okresu akcentuje potrzebę przygotowania do świąt Bożego Narodzenia. Poprzez swoiste praktyki pobożnościowe wierni nie ulegają komercjalizacji tego okresu, która wydaje się być dominującym aspektem we współczesnym społeczeństwie. Kościół w tym czasie, co należy podkreślić ze względu na aktualny kontekst społeczno-polityczny, ukazuje ogromną wartość ludzkiego życia, a także konieczność i zadanie strzeżenia go w jego naturalnym trwaniu, czyli od poczęcia aż do naturalnej śmierci. Docenienie tego i postępowanie zgodnie z tymi akcentami jest możliwe poprzez osobistą postawę nawrócenia, która nie jest jedynie wynikiem ludzkich wysiłków, ale bierze swoją skuteczność z Bożej łaski, będącej konieczną w chrześcijańskiej drodze do zbawienia⁴².

3. Recepcja teologicznych aspektów Adwentu w praktyce duszpasterskiej

We wcześniejszych punktach tego artykułu zostały ukazane teologiczne założenia okresu Adwentu, sposoby jego celebrowania, które Kościół zawarł w *Mszale rzymskim*, oraz propozycje przeżywania Adwentu, zawarte w *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*. Na podstawie powyższych treści można wywnioskować, że omawiany w tym artykule okres liturgiczny posiada nie tylko ogromne znaczenie w odniesieniu do całości roku liturgicznego, ale również niesie ze sobą ogromne bogactwo form i praktyk liturgicznych i pobożnościowych, które inspirować uczestników liturgii do powiązania tych treści oraz tego okresu ze swoim życiem. W tej części artykułu zostaną poddane analizie powyższe aspekty Adwentu. Analiza ta będzie miała za zadanie sprawdzenie, czy są one obecne w praktyce duszpasterskiej w Polsce.

Liturgia jest miejscem urzeczywistniania się Kościoła, a to wskazuje, że jest również miejscem objawienia się Kościoła⁴³. Stanowi dla wspólnoty eklezjalnej pewną normę modlitwy, czyli *lex orandi* (określenie przypisywane Prosperowi z Akwitanii). Zasady celebracji Kościół zawiera w księgach liturgicznych, do których możemy zaliczyć *Mszal rzymski*, a także w innych dokumentach

⁴¹ Por. Jerzy Stefański. 2000. *Liturgia w odnowie*. Gniezno: Prymasowskie Wydawnictwo Gaudentinum, 394–395.

⁴² Por. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, nr 105.

⁴³ Por. Clerck Paul. 1997. *Zrozumieć liturgię*, 83–85.

traktujących o liturgii⁴⁴. Okres Adwentu, jak zostało wykazane w poprzednim punkcie tego artykułu, cieszy się ogromnym bogactwem tekstów liturgicznych. Analizując praktykę duszpasterską trzeba zauważyć, że bogactwo to jest ciągle nieodkryte, a co za tym idzie, jest również niedocenione. Praktyka celebrowania Mszy roratnich w wielu parafiach wyparła celebrację Mszy św. adwentowych, przeznaczonych na dni powszednie tego okresu. Prezbiterzy, którzy odprawiają Msze roratnie, korzystają najczęściej z jednego formularza Mszy wspólnych o Najświętszej Maryi Pannie w Adwencie, który zawarty jest w *Mszale rzymskim dla diecezji polskich*⁴⁵. Ta praktyka nie tylko może skutkować rutyną w przeżywaniu Eucharystii, ale także pozbawia wiernych dostępu do skarbcza teologicznej refleksji adwentowej, która zawarta jest w formularzach mszalnych okresu Adwentu. Warto w tym miejscu zauważyć, że od 17 grudnia nie wolno stosować innych formularzy mszalnych niż te, które są przeznaczone na celebrowanie tych dni. Doświadczenie pokazuje, że ta norma nierzadko jest przekroczona. Niektórzy z celebransów korzystają z formularzy mszalnych, które zawarte są w tzw. Mszale maryjnym, czyli opracowaniu, które zawiera zbiór Mszy o Najświętszej Maryi Pannie. Należy zauważyć, że ta praktyka, choć odnosi się do wielu formularzy mszalnych, stanowi działanie redukujące dla znaczenia Adwentu oraz jego treści.

Jak zostało wspomniane wcześniej, jednym z charakterystycznych elementów dotyczących przeżywania czasu adwentowego jest powstrzymanie się od wykonywania podczas liturgii niedzielnej hymnu *Gloria*. Praktyka duszpasterska pokazuje, że o ile podczas niedzielnych celebrowań zasada ta jest stosowana, o tyle w tygodniu podczas tzw. Mszy roratnich hymn ten jest wykonywany codziennie. Podczas tego śpiewu w kościele zapala się światła, a wierni, którzy przynieśli ze sobą lampiony, gaszą je. Ten uroczysty hymn, zgodnie z przepisami liturgicznymi, wykonywany jest w liturgii niedziel, świąt i uroczystości, aby nadać celebrowaniu odświętne go charakteru. Zwracając na to uwagę, trzeba wskazać, że powyższa praktyka nie jest zgodna z teologiczną wymową Adwentu, ponieważ nie tylko przekreśla normę Kościoła, ale także sprawia, że celebrowanie dnia powszedniego jest bardziej uroczyste niż celebrowanie niedzielne⁴⁶. Jako argument, który stanowiłby potwierdzenie tej praktyki, można zauważyć, że zwyczaj śpiewania hymnu *Gloria* podczas tzw. rorat

⁴⁴ Por. Marcin Kołodziej. 2019. *Prawo liturgiczne Kościoła łacińskiego*. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, 95.

⁴⁵ Por. Jurczak, Jarczewski. 2021. *Nerw święty Rozmowy o liturgii*, 194–195.

⁴⁶ Por. Marcin Sadowski. 2017. „Problem obecności Gloria we Mszy roratniej w aspekcie prawno-liturgicznym i teologicznym”. *Roczniki Teologiczne* 64 (13): 85–96; Litawa. 2021. „Tempus gaudii – tempus tristitiae”, 75–88.

wynika z konieczności chwalenia Boga za dar Wcielenia, ponieważ Msze roratnie nawiązują do tajemnicy Zwiastowania Pańskiego⁴⁷.

Wieniec adwentowy jest powszechnym zwyczajem. W czasie Adwentu można go odnaleźć w każdym kościele parafialnym. Nierzadko ustawiany jest także w kościołach filialnych i kaplicach, a nawet w salach parafialnych czy domach prywatnych. Jest to bez wątpienia najpopularniejszy znak pobożności adwentowej w Polsce. O jego istnieniu w przestrzeni liturgicznej świadczą m.in. teksty agend liturgicznych, które zawierają obrzędy błogosławienia tych znaków. Należy przy tym wskazać, że duszpasterze w Polsce wykorzystują nieliczne propozycje pobożności ludowej w tym czasie.

W Polsce praktyka omówionych we wcześniejszym punkcie procesji adwentowych jest rzadko spotykana, ale jest ona obecna w tradycji hiszpańskiej, a także włoskiej.

Pobożność maryjna jest w czasie Adwentu wyraźnie akcentowana. Świadczy o tym przywołana już praktyka celebrowanych często Mszy świętych, których tematyka koncentruje się wokół Maryi oczekującej narodzin Jezusa⁴⁸. *Dyrektorium*, co zostało w poprzednim punkcie wyakcentowane, wskazuje, że ten czas nie jest w sensie ścisłym czasem maryjnym. Ciągłe celebrowanie tzw. rorat może powodować błędne myślenie, że czas ten nie jest czasem oczekiwania eschatologicznego, a właśnie maryjnego, co również prowadzi do zubożenia treści teologicznych w Adwencie.

Proponowana przez *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* nowenna przed uroczystością Narodzenia Pańskiego, jak wiadomo z doświadczenia duszpasterskiego, występuje niezwykle rzadko⁴⁹. Ze smutkiem należy stwierdzić, że podobnie jest z propozycją uroczystej celebracji nieszpórów w dniach od 17 grudnia. Nawet w niedziele liturgia godzin nie jest sprawowana we wszystkich parafiach, co nie pozostaje bez wpływu na przytoczoną wcześniej propozycję *Dyrektorium* o sprawowaniu nieszpórów, które w swojej treści posiadają charakterystyczne dla tego okresu liturgicznego tzw. wielkie antyfony⁵⁰.

⁴⁷ Por. Tomasz Grabowski, Wojciech Nowicki. 2021. *Liturgia krok po kroku*. Poznań: W drodze, 97–99.

⁴⁸ Por. Mastalska Danuta. 2003. „Maryja Adwentem według Jana Pawła II”. *Salvatoris Mater* 5 (4): 130;

⁴⁹ Por. Sroka Józef. 1985. *Obecność Maryi w odnowionym roku liturgicznym*. W *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski, 147-148. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

⁵⁰ Autor artykułu spotkał się z tą praktyką pobożności ludowej. Miało to miejsce w czasie formacji seminarialnej, którą odbywał w Wyższym Seminarium Duchowym diecezji zielonogórsko-gorzowskiej w Gościkowie-Paradyżu. Poza tym czasem i miejscem autor artykułu nie słyszał o praktyce odprawiania tej nowenny.

⁵⁰ Por. Krzysztof Porosło. 2018. *Święta codzienność*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 235.

Na uwagę zasługuje fakt, że w Polsce w niemal wszystkich kościołach przygotowuje się żłóbek bożonarodzeniowy. Przygotowanie tej dekoracji, która posiada piękną i głęboką tradycję, omówiona już w poprzednim punkcie tego artykułu, przypada właśnie na czas Adwentu. Jest ona wykonywana w ostatnich dniach tego okresu liturgicznego i przypomina przygotowującym, a także wiernym, którzy w tych dniach nawiedzają świątynię, że czas przyjścia Pana jest bliski. Ta praktyka pobożnościowa stanowi, obok wieńca adwentowego, najpopularniejszy element polskiej pobożności adwentowej oraz bożonarodzeniowej.

Podsumowanie

Podsumowując powyższe treści należy stwierdzić, że czas Adwentu w dalszym ciągu posiada nieodkrytą głębię treści teologicznych oraz wyrażających je znaków. Zostało to dowiedzione przez analizę *Mszалу rzymskiego* oraz podstawowych dokumentów liturgicznych, jak: *Ogólne normy roku liturgicznego*, *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego* czy *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*. Przydatne w opracowaniu tego artykułu okazały się publikacje, które zostały włączone do bibliografii. Zestawiając te opracowania z praktyką duszpasterską, należy potwierdzić tezę postawioną na początku artykułu, że celebrowaniu czasu Adwentu towarzyszy zbyt wielka i nieuzasadniona spontaniczność liturgiczna. Prowadzi ona często do zafałszowania właściwie położonych akcentów, na które wskazuje nauczanie Kościoła.

Jak zostało dowiedzione w niniejszym artykule, Kościół posiada bardzo dużo różnych form, które ukazują odmienność okresu Adwentu od pozostałych części roku liturgicznego. Możliwości te mają przede wszystkim charakter liturgiczny i wynikają z samej natury liturgii. Można je odnaleźć w księgach liturgicznych czy normach ustanowionych przez Kościół. Istnieje również szereg propozycji, które kompetentna władza kościelna zawarła w przytoczonym wielokrotnie w tym artykule *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* i posiadają one charakter pobożnościowy, który stanowi jej egzystencjalną adaptację, choć nie wypływa bezpośrednio z rzeczywistości liturgicznej.

Uzasadnionym wydaje się postulat, aby większy akcent położyć na mistagogię liturgiczną, która pozwoli nie tylko pogłębić wiedzę dotyczącą tego okresu liturgicznego, ale również doprowadzić do przeżycia tych treści w życiu chrześcijanina. Z tego wniosku wypływa kolejny, który wskazuje na pilną formację liturgiczną nie tylko prowadzoną w parafiach w formie katechez, ale również w ramach permanentnej formacji kapłańskiej, ponieważ prezbiterzy cieszą się autorytetem

w ukazywaniu bogactwa liturgii i w ramach swojej zwyczajnej liturgicznej posługi posiadają narzędzia do kształtowania duchowości katolików poprzez posługę przepowiadania.

Zwyczaje sprzeczne z prawem liturgicznym należy odrzucić. Uzasadnionym wydaje się postulat, aby zwyczaje będące bogactwem tego czasu, zgodnie z zachętą przywoływanego *Dyrektorium*, zachować i dostosować w taki sposób, aby odpowiadały bardziej duchowi liturgii. Przykładem może być tutaj zapalenia świec w czasie rorat, które zazwyczaj dokonuje się w czasie śpiewu hymnu Gloria. Ze względu na błędne stosowanie tej części liturgii, należałoby wypracować inną, ale poprawną praktykę. Być może właściwe byłoby zastosowanie tych form pobożności przy jednoczesnym sprawowaniu Eucharystii z formularzy adwentowych przypisanych do konkretnego dnia.

Konstytucja o liturgii świętej wskazuje: „Z biegiem roku Kościół odsłania całe misterium Chrystusa, poczynszyszy od wcielenia i narodzenia aż do wniebowstąpienia, do dnia Pięćdziesiątnicy oraz do oczekiwania błogosławionej nadziei i przyjścia Pana. W ten sposób obchodząc misteria odkupienia, Kościół otwiera bogactwo zbawczych czynów i zasług swojego Pana, tak że one uobecniają się niejako w każdym czasie, aby wierni zetknęli się z nimi i dostąpili łaski zbawienia”⁵¹. Na podstawie tego dokumentu należy zauważyć, że istotnym celem celebrowania misterium Chrystusa jest umożliwienie wiernym uczestnictwa w tych wydarzeniach. Fakt ten stanowi dodatkowe uzasadnienie wskazanych powyżej postulatów, będących owocem refleksji w niniejszym artykule. I uzasadnia pilną potrzebę wdrożenia refleksji teologicznej do praktyki duszpasterskiej, ponieważ – jak zauważa ks. Bogusław Migut – teologia oderwana od liturgii jest tylko systematycznym przekładem wiedzy o Bogu, a nie życiem w Jego misterium, a liturgia oderwana od teologii jest jedynie pustym rytuałem⁵².

Bibliografia

Źródła:

Mszal rzymski dla diecezji polskich. 1986. Poznań: Pallottinum.

Konstytucja o liturgii świętej. 1997. Wrocław: Drukarnia Tumska.

Ogólne wprowadzenia do Mszału rzymskiego. 2006. Poznań: Pallottinum.

⁵¹ *Sobór Watykański II. Konstytucja o liturgii świętej*. 1997. Wrocław: Drukarnia Tumska, nr 102.

⁵² Por. Bogusław Migut. 2019. *Liturgia jako teologia żywa*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 97.

- Ogólne normy roku liturgicznego i kalendarza (1969). W *Mszal rzymski dla diecezji polskich*. 1986. Poznań: Pallottinum.
- Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów*. 2013. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. 2010. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Diecezjalna Komisja Liturgiczna diecezji opolskiej. 1981. *Agenda liturgiczna diecezji opolskiej*. Opole: Wydawnictwo św. Krzyża.
- Diecezjalna Komisja Liturgiczna. 1987. *Nabożeństwa diecezji katowickiej. Agenda liturgiczna*. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*. Poznań: Pallottinum.

Bibliografia załącznikowa:

- Bergamini Augusto. 2003. *Chrystus świętem Kościoła*. Tłum. Katarzyna Kubis. Kraków: Wydawnictwo Franciszkanów „Bratni Zew”.
- Clerck Paul. 1997. *Zrozumieć liturgię*. Kielce: Jedność.
- Czerwik Stanisław 1989. *Prefacje okresowe w Mszałe Pawła VI*. W *Mszal księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha. s. 71-99.
- Grabowski Tomasz, Nowicki Wojciech. 2021. *Liturgia krok po korku*. Poznań: W drodze.
- Janicki Jan. 1989. *Modlitwy nad darami*. W *Mszal księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski, 35–70. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
- Jurczak Domini, Jarczewski Dominik. 2021. *Nerw święty*. Poznań: W drodze.
- Kołodziej Marcin. 2019. *Prawo liturgiczne Kościoła łacińskiego*. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu.
- Kunzler Michael. 1999. *Liturgia Kościoła*. Tłum. Lucjan Balter. Poznań: Pallottinum.
- Litawa Karol. 2021. „Tempus gaudii – tempus tristitiae. Historyczny rozwój dwóch wymiarów Adwentu”. *Liturgia Sacra* 2021 (1): 75–88.
- Mastalska Danuta. 2003. „Maryja Adwentem według Jana Pawła II”. *Salvatoris Mater* 5 (4): 120–138.
- Miązek Jan. 1989. *Kolekta*. W *Mszal księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha. s. 21-33.
- Migut Bogusław. 2019. *Liturgia jako teologia żywa*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Nadolski Bogusław. 2006. *Leksykon liturgii*. Poznań: Pallottinum.
- Nadolski Bogusław. 2012. *Leksykon symboli liturgicznych*. Kraków: Wydawnictwo Salwator.
- Porosło Krzysztof. 2018. *Święta codzienność*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Rouillard Philippe. 2003. *Leksykon świąt chrześcijańskich na zachodzie*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

- Sadowski Marcin. 2017. „Problem obecności Gloria we Mszy roratniej w aspekcie prawno-liturgicznym i teologicznym”. *Roczniki Teologiczne* 13: 85–96.
- Sinka Tarsycjusz. 1985. *Zarys liturgiki*. Gościkowo-Paradyż: brak danych.
- Sobeczko Helmut. 1985. Teologiczna treść modlitw pokomunijnych w nowym mszale. W *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski, 119–134. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
- Sroka Józef. 1985. *Obecność Maryi w odnowionym roku liturgicznym*. W *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha. s. 141-155.
- Sroka Józef. 2013. Teologiczne treści Adwentu i Okresu Bożego Narodzenia. W *Misterium Christi. Rok liturgiczny*. Red. Waclaw Świerżawski, 223–229. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Stefański Jerzy. 2000. *Liturgia w odnowie*. Gniezno: Prymasowskie Wydawnictwo Gaudentinum.
- Usiądek Jan, Sieradzki Andrzej. 1998. *Rok liturgiczny w rodzinie*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Wit Zbigniew. 2003. Rok liturgiczny w pobożności ludowej. W *Liturgia i pobożność ludowa*. Red. Władysław Nowak, 62-66. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski.
- Znak Armin-Jacek. 1991. *Rok liturgiczny*. Wrocław: Zakład poligraficzny w Oleśnicy.
- Żądło Adam. 2002. *Eklezjologiczny wymiar kolekt Adwentu w Mszale Rzymskim Pawła VI. Studium lingwistyczno-teologiczne*. Kraków: Instytut Teologiczny Księża Misjonarzy.

BARTOSZ WARWARKO, prezbiter diecezji zielonogórsko-gorzowskiej, absolwent Instytutu Formacji Pastoralno-Liturgicznej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w Lublinie, student Specjalistycznego Kursu Teologicznego w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w Lublinie. Moderator Diecezjalnej Diakonii Liturgicznej Ruchu Światło-Życie w diecezji zielonogórsko-gorzowskiej.